

Petar ŠTURANOVIĆ\*, petarst@ucg.ac.me

## FEDERALIZAM PO USTAVU SFRJ IZ 1974. GODINE

**ABSTRACT:** *The author discusses the nature, organization, and concept of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia's 1974 Constitution. He examined the peculiar federal state structure that the constitution created, pointing out the presence of confederal-style constitutional clauses that, along with the absence of political pluralism, constituted a barrier to the fundamental realization of federalism as a concept of state structure. He points out that the required constitutional consensus gave the right to veto to the republics as well as to the provinces (which became a constitutive element of the federation), which led to a blockage in the decision-making process and acted as a trigger for institutional and constitutional crises. The author notes that, contrary to the purpose of bicameralism in federal states, which implies that the parliamentary chambers represent federal units and citizens, in this case, republics or provinces, and not citizens, were represented in both chambers of the federal parliament. Due to a confluence of constitutional provisions, the Assembly of the SFR Yugoslavia was not superior to the assemblies of the republics and provinces in a hierarchical sense. As a result, it essentially became a forum for agreements and negotiations between the delegations from the republics and provinces. Finally, it is concluded that the Constitution of the SFR Yugoslavia of 1974 generated a number of dysfunctions and did not contribute to the internal integration of the state, but that it cannot be considered as a key reason for its dissolution.*

**KEYWORDS:** SFR Yugoslavia, constitution, federalism, bicameralism, consensus, veto

### Opšte karakteristike Ustava SFRJ iz 1974. godine

Ustav SFRJ iz 1974. godine je uz Ustav Indije bio najduži na svijetu, dok je samo njegova preambula sa preko šest hiljada riječi bila duža od go-

\* Autor je vanredni profesor na Pravnom fakultetu UCG. / The author is an associate professor at the Faculty of Law, University of Montenegro.

tovo petine tadašnjih ustava.<sup>1</sup> Kvalitet ustavnog teksta nije bio na visokom nivou. Ustav je pisan teško razumljivim, izrazito ideološki obojenim stilom, a usljed nepostojanja jasnog koncepta, nerijetko je bio i kontradiktoran. U skladu sa doktrinom *ustava-bilansa* imao je ulogu da odražava stvarnost društvenih i ekonomskih odnosa u istorijskim fazama razvoja socijalizma. Pored organizacionih, sadržavao je veliki broj programskih ustavnih normi ideološkog karaktera koje su predstavljale viziju daljeg razvoja i reforme države i društva. Uveo je delegatski sistem koji je za posljedicu imao potiskivanje građanina kao birača, odvojivši ga od politike i vlasti.<sup>2</sup> Imajući u vidu da je veliki dio Ustava bio posvećen samoupravljanju (čl. 10–152), želja ustavopisaca i karakteristika Ustava je bio dalji razvoj i produbljivanje ideje samoupravljanja kao svojevrzne revizionističke sinteze marksizma i korporativizma. Stoga se i u okviru ustavnih prava i sloboda, pravo na društveno samoupravljanje proglašavalo neprikosnovenim, a organizacija vlasti je bila prožeta samoupravljanjem. Međutim, koncept avangardne partije, kao jedine političke partije, koja je pritom ustrojena na oligarhijskom principu, suštinski je suprotstavljen samoupravljanju, jer jedina partija neminovno osvaja pozicije moći i dopušta onoliko samoupravljanja koliko ocijeni da je nužno ili korisno, svodeći u najboljem slučaju samoupravljanje na participaciju.<sup>3</sup>

Ustav SFRJ iz 1974. godine je finalizirao proces transformacije Jugoslavije u interesnu zajednicu zasnovanu na socijalizmu, a koji je započeo ranih šezdesetih kada je potiskivana ideja bratstva i jedinstva ustupila mjesto socijalističkom jugoslovenstvu i kasnije, u sedamdesetim godinama, konceptu zajedništva jugoslovenskih naroda i narodnosti.<sup>4</sup> Postoje mišljenja da je koncept Ustava dogovoren u jugoslovenskom rukovodstvu već sredinom šezdesetih godina<sup>5</sup>, ali bez sumnje, Ustav SFRJ iz 1974. godine je bio nastavak i logičan slijed procesa ustavne reforme, oličene u usvojenim amandmanima iz 1967, 1968. i 1971. godine, čineći jednu cjelinu. No, Ustav iz 1974. godine ustanovio je jednu prilično nefunkcionalnu federalno-konfederalnu državnu cjelinu.

Ustav je bio kritikovan iz različitih perspektiva – i nacionalne i liberalne, pa je za one koji su težili demokratizaciji spriječio dalju liberalizaciju, za

<sup>1</sup> Tom Ginsburg, Nick Foti, Daniel Rockmore, "We the Peoples": the Global Origins of Constitutional Preambles", *The George Washington International Law Review*, vol. 46, 2011, p. 109.

<sup>2</sup> Marković Ratko, *Ustavno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 139, 141.

<sup>3</sup> Goran Marković, Ustavno pitanje u Drugoj Jugoslaviji. IV dio. Od Povelje samoupravljanja do partijskog samoupravljanja, Novi Plamen, 1. 12. 2021.

<sup>4</sup> Dejan Jović, *Jugoslavija: država koja je odumrla*, Prometej, Zagreb, Samizdat/Fabrika knjiga, Beograd, 2003, str. 131.

<sup>5</sup> Dušan Bilandžić, Geneza ideje o Ustavu 1974. godine, *Politička misao*, vol. XXI, no. 4, 1984, str. 73–74.

one koji su se zalagali za jačanje Jugoslavije donio je njeno slabljenje, a za reformiste – kraj reformi počelih sa liberalima.<sup>6</sup> Dok je Ustav FNRJ iz 1946. godine nastao po ugledu na „Staljinov ustav“ iz 1936. godine<sup>7</sup>, uspostavivši načelo demokratskog centralizma ustanovio jedan etatistički poredak koji je isključivao svaki oblik pluralizma – kako političkog, partijskog i ideološkog, tako i svojinskog, Ustavom iz 1974. napušten je princip demokratskog centralizma između političko-teritorijalnih jedinica. Za razliku od Ustava od 1963. godine, propisivao je da se Jugoslavija sastoji ne samo od republika nego i od pokrajina, pa su pokrajine nasuprot logici federalne države postale konstitutivni djelovi federacije i na pojedinim mjestima u ustavu definisane ravnopravnim sa republikama.<sup>8</sup>

### Federalno/konfederalno uređenje

Ideja federalizma je komunizmu generalno bila strana i shvatana je pragmatično kao okvirni instrument, koji je eventualno mogao doprinijeti ostvarivanju revolucionarnih promjena i izvedbi revolucionarnih ideja. Konkretno, federalizam kao načelo podjele vlasti u suprotnosti je sa načelom jedinstva vlasti u komunističkim društvima, ali i sa centralno upravljanom planskom privredom. Zahtjevi svjetske revolucije i prestiž vojnih kategorija u komunizmu redukovali su demokratski aspekt centralizma, a federalističko razgraničenje nadležnosti suočeno je sa problemima kontrole zakonodavstva od strane onipotentne vladajuće komunističke partije.<sup>9</sup> Stoga se može podvući da odsustvo političkog pluralizma čini suštinsku prepreku ostvarivanju federalizma i svodi ga na puku formu.

Federalnu državu karakteriše složeni ustavni i politički sistem, utemeljen na postojanju većeg broja federalnih jedinica ujedinjenih na načelima ravnopravnosti i težnje jedinstvu uz očuvanje posebnosti djelova, a teorijski se od konfederacije razlikuje u postojanju ustava kao pravnog temelja nasuprot međunarodnom ugovoru, koji je to kod konfederacije; po tome što je federacija subjekt međunarodnog prava, dok su to kod konfederacije nje-

<sup>6</sup> Dubravka Stojanović, Posthumni život Ustava iz 1974. Pešćanik, 23. 2. 2024.

<sup>7</sup> Staljinovim ustavom se kolokvijalno naziva Ustav SSSR iz 1936. godine koji je predstavljao model za ustave socijalističkih država nakon Drugog svjetskog rata, prvenstveno u istočnoj Evropi (ustav Albanije iz 1946, Bugarske iz 1947, Čehoslovačke iz 1948, Mađarske iz 1949, Poljske iz 1952), ali i u Aziji (ustav Sjevernog Vijetnama iz 1946, Sjeverne Koreje iz 1948, Kine iz 1954). Đuzepe de Vergotini, *Uporedno ustavno pravo*, Službeni glasnik, Beograd, 2015, str. 339.

<sup>8</sup> Dok je Ustav iz 1963. godine donijela Savezna narodna skupština, Ustav iz 1974. godine donosi „Savezna skupština u saglasnosti sa skupštinama republika i pokrajina“, pa se i tu pocrtava značaj federalnih jedinica, ali i drugačiji odnosi u federaciji.

<sup>9</sup> Heinz Laufer, Federalizam u kritici, *Politička misao: časopis za politologiju*, Vol. 22, No. 1-2, 1985, str. 37–38.

ne članice i što su sastavni djelovi federacije njene članice, ali i građani, dok u konfederaciji nema pravnog odnosa između konfederacije i građana zemalja obuhvaćenih savezom.<sup>10</sup> Federalni oblik državnog uređenja je jedan organsko-funkcionalni oblik vertikalne ravnoteže vlasti, u okviru kojeg se njeni nosioci na različitim nivoima uzajamno ograničavaju i kontrolišu, i on podrazumijeva svojevrsnu saradnju centralne i vlasti federalnih jedinica, ali nikako premoć članica federacije.<sup>11</sup> Iako federacija daje prednost saradnji nasuprot nametanju u odnosu sa svojim članicama, to ne uključuje neophodnost odlučivanja na bazi konsenzusa. Stoga su zahtjevi Ustava iz 1974. za donošenjem odluka usaglašavanjem i konsenzusom, dajući pravo veta članicama federacije (što se odnosilo i na promjene ustava), protivni konceptu federalizma i odlika su konfederalnog državnog uređenja. Većinsko odlučivanje se percipiralo kao preglašavanje i jedan vid majorizacije i ugrožavanja suverenosti i položaja republika i pokrajina, a nemogućnost postizanja jednoglasnosti, na kojoj se insistiralo čak i kada je Ustav nije propisivao, u praksi je vodilo blokadi u odlučivanju, ali i produbljivalo institucionalnu krizu.

Federalni bikameralizam je *conditio sine qua non* postojanja federacije i manifestuje se u postojanju jednog (donjeg) opštepredstavničkog doma izabranog srazmjerno populaciji država članica, u kojem je predstavljena jednakost građana, i drugog (gornjeg), u kojem je predstavljena jednakost federalnih jedinica bez obzira na brojnost njihove populacije, ekonomske ili kulturne razlike. Na taj način federalna država nastoji da postigne balans između zaštite interesa građana sa jedne strane i interesa federalnih jedinica sa druge. U pojedinim državama, poput Njemačke i Austrije, postoji odstupanje od paritetne predstavljenosti federalnih država u gornjem domu, te svaka država članica nema jednak broj poslanika u njemu, već su blago više predstavljene one sa brojnijom populacijom. Stoga je Osnovni zakon SR Njemačke iz 1949. godine predvidio da svaka federalna članica (*Lander*) ima najmanje po tri predstavnika u gornjem domu – Bundesratu, dok će države sa više od dva miliona stanovnika imati pravo na još jednog, a one sa preko šest miliona stanovnika imati ukupno pet poslanika, pa će stoga recimo Bavarska imati više poslanika od Bremena u Bundesratu kao gornjem domu federacije u Njemačkoj. U zavisnosti od načina izbora gornjeg doma u federaciji, karaktera poslaničkog mandata i načina glasanja, možemo prepoznati različite domove – tipa senata i tipa vijeća, koji nijesu jednake snage. Naime, ukoliko su predstavnici u gornjem domu imenovani od vlada federalnih jedinica (kao što je to slučaj u Njemačkoj) ili njihovih parlamenata (u Austriji), ukoliko glasaju homogeno *en bloc* i imaju imperativni mandat, te shodno tome

<sup>10</sup> Branko Smerdel, Smiljko Sokol, *Ustavno pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2007, str. 413–415.

<sup>11</sup> Đuzepe de Vergotini, op. cit., str. 450.

moгу biti i opozvani – govorimo o tipu vijeća, a ukoliko su poslanici birani neposredno, ukoliko uživaju slobodni poslanički mandat i ne glasaju pojedinačno, kao što je slučaj u Sjedinjenim Američkim Državama ili Švajcarskoj – tada govorimo o tipu senata.<sup>12</sup>

Međutim, u Jugoslaviji je, po Ustavu iz 1974. godine, konstruisana potpuno atipična federalna dvodomost. Naime, u oba vijeća Skupštine SFRJ bile su predstavljene republike i pokrajine<sup>13</sup>, a ne građani, koji samim tim nisu bili konstitutivni element federacije, čime se odstupalo od osnovnih postulata federalnog državnog uređenja, ali i produbljivao postojeći demokratski deficit. Konkretno, Vijeće republika i pokrajina je činilo po dvanaest poslanika iz svake od šest republika i po osam poslanika iz obje pokrajine. Pored njega, ali po strukturi ne i nasuprot njemu, stajalo je Savezno vijeće, u čiji se sastav iz svake republike birao isti broj delegata, dok je odgovarajući broj delegata u Savezno vijeće biran i u autonomnim pokrajinama. Time je Skupština SFRJ u suštini postala mjesto međusobnog dogovaranja, kao i pregovaranja republičkih i pokrajinskih delegacija, a ne izvorni organ federacije, dok je središte vlasti bilo u republikama i pokrajinama i njihovim predstavničkim tijelima.<sup>14</sup> Slično Skupštini, i članovi Predsjedništva SFRJ su birani na paritetnoj osnovi u organima republika odnosno pokrajina, uz predsjednika Saveza komunista Jugoslavije koji je bio član Predsjedništva po položaju i koji je trebalo da arbitrira između predstavnika republika i pokrajina.<sup>15</sup> Stoga se u Skupštini SFRJ, kao i u Predsjedništvu, mogla prepoznati sličnost sa konfederalnim vijećima, kako u pogledu strukture, tako i u pogledu načina odlučivanja u praksi, a u Jugoslaviji prepoznati proces transformacije države u jednu vrstu interesne zajednice koja je trebalo da postoji u mjeri u kojoj su se o zajedničkoj sadržini mogle dogovoriti njene članice.

Federalni ustav se u federalnim državama generalno mijenja većinskim načelom, najčešće uz neophodno postizanje apsolutne ili nekog vida kvalifikovane većine. Promjena ustava pored dvotrećinske većine u Saveznom parlamentu (oba doma), kao što je to slučaj u Njemačkoj<sup>16</sup>, većine birača u većini kantona u Švajcarskoj<sup>17</sup>, apsolutne većine u oba doma Saveznog

<sup>12</sup> Vladan Petrov, *Parlamentarno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2010, str. 64.

<sup>13</sup> „Prava i dužnosti Skupštine SFRJ vrše Savezno vijeće i Vijeće republika i pokrajina prema odredbama ovog ustava. Savezno vijeće sačinjavaju delegati samoupravnih organizacija i zajednica i društveno-političkih organizacija u republikama i autonomnim pokrajinama. Vijeće republika i pokrajina sačinjavaju delegacije skupština republika i skupština autonomnih pokrajina.“ Ustav SFRJ iz 1974. godine, član 284.

<sup>14</sup> Goran Marković, Ustavno pitanje u Drugoj Jugoslaviji. IV dio. Od Povelje samoupravljanja do partijskog samo-upravljanja, *Novi Plamen*, 1. 12. 2021.

<sup>15</sup> Ustav SFRJ iz 1974. godine, član 321.

<sup>16</sup> Osnovni zakon Savezne Republike Njemačke iz 1949. godine, član 79.

<sup>17</sup> Savezni ustav Švajcarske iz 1999. godine, član 195.

parlamenta Australije i većine birača u većini država i u federaciji kao cjelini<sup>18</sup>, može podrazumijevati i podršku većine federalnih jedinica, ali ne svih. Stoga u Sjedinjenim Američkim Državama, pored dvotrećinske većine u oba doma Kongresa (i u Predstavničkom domu i u Senatu) promjenu ustava moraju podržati zakonodavni organi najmanje tri četvrtine federalnih jedinica, što znači da je i pored kompleksnosti procedure ona ipak zasnovana na načelu većinskog odlučivanja, a ne konsenzusa.<sup>19</sup> Promjena ustava konsenzusom, koju je predvidio Ustav iz 1974. godine, jeste prvenstveno karakteristika konfederacija, no istina je da u uporednoj ustavnoj praksi možemo naći i rješenja koja daju federalnim jedinicama pravo veta u postupku ustavne revizije. Naime, važeći Ustav Kanade<sup>20</sup> za svoju promjenu propisuje neophodnu podršku apsolutne većine poslanika u oba doma federalnog parlamenta i dvije trećine zakonodavnih domova provincija, ali za promjenu određenih odredbi Ustava predviđa saglasnost svih federalnih jedinica, što je proizvod kompleksnog odnosa između anglosaksonske i frankofone etničke skupine, prvenstveno u kontekstu statusa Kvebeka. Dakle, ovdje države članice imaju pravo veta za promjenu samo onih odredbi koje imaju kapitalan značaj za njihov status u federaciji i predstavljaju branu od urušavanja njihove ravnopravnosti u federaciji preglasavanjem. S tim u vezi, jugoslovensko ustavno rješenje da se bukvalno svaka promjena ustava mora usvojiti konsenzusom (i republika i pokrajina), dajući pravo veta svim republikama i svim pokrajinama, utopijski je zamišljeno kao zaštita od preglasavanja i mehanizam koji bi trebalo da otupi separatističke težnje članica federacije.<sup>21</sup> Međutim, u jugoslovenskoj praksi je ovo insistiranje na konsenzusu vodilo blokadi u odlučivanju i cementiranju ključnih, ustavom ustanovljenih odnosa unutar federacije. Istina je da se povodom nekih promjena ustavnih odredbi ipak mogao postići konsenzus, te da je više desetina amandmana na Ustav doneseno u dva navrata – 1981. i 1988. godine, ali se odnosi u trouglu republike – pokrajine – federacija nijesu suštinski mijenjali.

### **Zaključna razmatranja**

Ustav iz 1974. godine je zatvarao jugoslovenski ustavni krug od prvog – centralističkog i monarhističkog Vidovdanskoeg ustava Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca do, ispostaviće se posljednjeg – komunističkog, republikanskog, federalnog ustava druge Jugoslavije. Jedna od njegovih osnovnih ka-

<sup>18</sup> Ustav Australije iz 1901. godine, član 128.

<sup>19</sup> Ustav Sjedinjenih Američkih Država iz 1787. godine, član V.

<sup>20</sup> Ustav Kanade iz 1982. godine, član 38.

<sup>21</sup> Ovakvu ideju usaglašavanja i konsenzusa za ustavne promjene je pratio i Ustav SR Srbije iz 1974. godine koji je predviđao neophodno postizanje konsenzusa sa pokrajinama u postupku njegove revizije, što je davalo pravo veta pokrajinama na svaku njegovu promjenu.

rakteristika jeste decentralizacija države koju je promovisao i atipično (kon) federalno državno uređenje koje je stvorio. Međutim, retrospektivno možemo konstatovati da su i prva i druga Jugoslavija bezuspješno pokušale da decentralizacijom riješe državne i društvene izazove, sa kojim se prva suočavala od samog formiranja i donošenja Ustava 1921. godine, a komunistička Jugoslavija od druge polovine njenog postojanja. Naime, Hrvatsko proljeće (Maspok), Cestna afera u Sloveniji, demonstracije na Kosovu, ali i slučaj tzv. liberala u Srbiji (koje je Tito smijenio u saradnji sa konzervativnim krugovima u partiji, potvrdivši tezu Erika Hobsbauma da je paradoks komunizma taj što je na vlasti bio konzervativan),<sup>22</sup> manifestacija su zahtjeva za većom samostalnošću republika (i pokrajina). Ustav je stoga bio odgovor na ove centrifugalne težnje članica federacije i drugačiji teško da je i mogao biti. Imajući sve to u vidu, svojevrsna demonizacija Ustava iz 1974. godine nije opravdana, jer on nije predstavljao problem, već je bio rezultat postojećih problema u državi i društvu, odnosno (neuspjeli) pokušaj da se ti problemi riješe, kao što se uostalom to i u Kraljevini SHS željelo formiranjem Banovine Hrvatske.

Atipično federalno državno uređenje ustanovljeno Ustavom iz 1974. godine, bez sumnje, nije doprinijelo integraciji države. Međutim, nasuprot tezi da je Ustav takvom decentralizacijom doveo do raspada Jugoslavije, možemo konstatovati da je federalizam po Ustavu iz 1974. godine predstavljao samo ogledalo krize u kojoj se država nalazila i proizvod političkih procesa koji su bili obilježeni snažnim decentralističkim težnjama. Stoga bi bilo neopravdano staviti mu teret isključivog krivca za raspad države, kada je razloga za to bilo više. Jović navodi ekonomsku krizu, nacionalizam, kulturne razlike među jugoslovenskim narodima, promjene u međunarodnoj politici, premoderni karakter jugoslovenske države koji se često upoređuje s carstvima nasuprot nacionalnoj državi, kao i strukturno-institucionalne razloge.<sup>23</sup> Uostalom, ni ustavi druge dvije komunističke federacije – SSSR-a i Čehoslovačke, koji su predviđali znatno više centralizma u odnosima između savezne države i njenih članica, nijesu ove federacije spasili dezintegracije.

Da ne bih govorio jedino o manjkavostima, kontradiktornostima i protivječnostima Ustava SFRJ iz 1974. godine, a na fonu njegove pedesetogodišnjice, podsjetio bih i da je tačno pola vijeka od Revolucije karanfila u Portugalu kojom je zbačen režim Marsela Kaitana, nastavljača Salazarove fašističke diktature, pa u kontekstu značaja i uticaja Ustava iz 1974. godine, valja istaći da su se pisci Ustava Portugala iz 1976. godine, a među kojima i Ernesto Melo Antunes kao jedan od vođa prevrata, koristili preambulom Us-

<sup>22</sup> Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991*, Michael Joseph, London, 1994, str. 422.

<sup>23</sup> Dejan Jović, *op. cit.*

tava SFRJ iz 1974. u pisanju ceremonijalno-simboličke preambule Ustava Portugala iz 1976. godine<sup>24</sup>, ali i da su preuzeli pojedine norme koje su bile progresivne za to vrijeme. U tom kontekstu treba pomenuti pravo na zdravu životnu okolinu (član 219), kao jedno iz treće generacije ljudskih prava koje su nakon Ustava Portugala proklamovali i Ustav Španije iz 1978. godine i Ustav Turske iz 1982.

Petar ŠTURANOVIĆ

## FEDERALISM UNDER THE 1974 SFRY CONSTITUTION

### *Summary*

The 1974 Constitution closed the Yugoslav constitutional cycle, from the first—centralist and monarchist Vidovdan Constitution of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes to, as it would turn out, the last—communist, republican, federal constitution of the second Yugoslavia. One of its key characteristics was the decentralization of the state, which was promoted by the atypical (con)federal state organization it created.

However, retrospectively, we can conclude that both the first and second Yugoslavia unsuccessfully tried to resolve state and societal challenges through decentralization—challenges that the first faced from the very formation and adoption of the 1921 Constitution, and the communist Yugoslavia from the second half of its existence. Specifically, the Croatian Spring (Maspok), the Cestna Affair in Slovenia, the demonstrations in Kosovo, and the case of the so-called liberals in Serbia (who Tito dismissed in collaboration with conservative circles within the party, confirming Erik Hobsbawm's thesis that the paradox of communism was that it was conservative in power) were manifestations of demands for greater autonomy for the republics (and provinces). The Constitution, therefore, was a response to these centrifugal tendencies of the federation members, and it is hard to imagine that a different response could have been given.

With this in mind, the demonization of the 1974 Constitution is unjustified, as it was not the cause of the problem but a result of the existing problems in the state and society—an (unsuccessful) attempt to resolve them, much like the formation of the Banovina of Croatia in the Kingdom of SHS was an attempt to solve similar issues. The atypical federal state organization established by the 1974 Constitution undoubtedly did not contribute to the integration of the state. However, contrary to the thesis that the Constitution's decentralization led to the disintegration of Yugoslavia, we can argue that the federalism established by the 1974 Constitution

<sup>24</sup> Petar Šturanović, The Content of Constitutional Preambles in EU Member States, *Zbornik Pravnog fakulteta u Podgorici*, god. XXXVI, br. 46, 2023, str. 94.

was merely a reflection of the crisis the country was in and a product of political processes marked by strong decentralist tendencies.

In addition to discussing the shortcomings, contradictions, and inconsistencies of the 1974 SFRY Constitution, and on the occasion of its fiftieth anniversary, it is worth mentioning that it was exactly half a century since the Carnation Revolution in Portugal, which ousted the regime of Marcelo Caetano, the successor to Salazar's fascist dictatorship. In this context of the significance and influence of the 1974 Constitution, it is important to note that the drafters of the 1976 Constitution of Portugal, including Ernesto Melo Antunes as one of the leaders of the revolution, used the preamble of the 1974 SFRY Constitution in writing the ceremonial and symbolic preamble of the Portuguese Constitution of 1976. They also adopted certain norms that were progressive for that time. In this context, it is worth mentioning the right to a healthy environment (Article 219) as one of the third-generation human rights, which, following the Portuguese Constitution, were also proclaimed by the Spanish Constitution of 1978 and the Turkish Constitution of 1982.

## Literatura

- Bilandžić Dušan, Geneza ideje o Ustavu 1974. godine, *Politička misao*, vol. XXI, no. 4, 1984, str. 73–77.
- Ginsburg Tom, Foti Nick, Rockmore Daniel, "We the Peoples": the Global Origins of Constitutional Preambles, *The George Washington International Law Review*, vol. 46, 2011, pp. 102–135.
- Heinz Laufer, Federalizam u kritici, *Politička misao: časopis za politologiju*, Vol. 22 No. 1-2, 1985, str. 36–48.
- Hobsbawm Eric, *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991*, Michael Joseph, London, 1994.
- Jović Dejan, *Jugoslavija: država koja je odumrla*, Prometej, Zagreb, Samizdat/Fabrika knjiga, Beograd, 2003.
- Marković Goran, Ustavno pitanje u Drugoj Jugoslaviji. IV dio. Od Povelje samoupravljanja do partijskog samo-upravljanja, *Novi Plamen*, 1. 12. 2021.
- Marković Ratko, *Ustavno pravo*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- Osnovni zakon Savezne Republike Njemačke iz 1949.
- Petrov Vladan, *Parlamentarno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2010.
- Savezni ustav Švajcarske konfederacije iz 1999.
- Smerdel Branko, Sokol Smiljko, *Ustavno pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2007.
- Stojanović Dubravka, Posthumni život Ustava iz 1974. Pešćanik, 23. 2. 2024.
- Šturanović Petar, The Content of Constitutional Preambles in EU Member States, *Zbornik Pravnog fakulteta u Podgorici*, god. XXXVI, br. 46, 2023, str. 83–99.
- Ustav Australije iz 1901.

Ustav Federativna Narodne Republike Jugoslavije iz 1946.

Ustav Kanade iz 1982.

Ustav Sjedinjenih Američkih Država iz 1787.

Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1963.

Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1974.

Vergotini Đuzepe, *Uporedno ustavno pravo*, Službeni glasnik, Beograd, 2015.